

Waarnemend Ombudspersoon Toekomstige Generaties

Uitspraak in de Kwestie:

**De Rol van het Hoger Onderwijs
bij het Vormgeven van een
Inclusieve Samenleving**

Vraagstelling:

“Hoe kan het hoger onderwijs aan studenten een inclusief wereldbeeld meegeven, alsook de overtuiging en vaardigheden die ze nodig hebben om dat inclusief wereldbeeld als ‘inclusieve leiders’ in de praktijk toe te passen?”

Inhoudsopgave

01

Inleiding

02

Vertrekpunt

03

Hypothese

04

Visualisatie HO & Uitdagingen

05

Conclusie en Uitspraak

06

Aanbevelingen op Hoofdthema's

Bijlage 1: Relevante wet- en regelgeving

Executive Summary

Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen. Artikel 1 van de Universele Verklaring van Rechten van de Mens

Vooraf

De ‘Waarnemend Ombudspersoon Toekomstige Generaties’ (Ombudspersoon) van het Lab Toekomstige Generaties (Lab TG) spreekt zich uit over kwesties die het welzijn van toekomstige generaties raken. Om tot een uitspraak te komen volgt de Ombudspersoon de door het Lab TG ontwikkelde ‘Weg van de Kwestie’. Voor deze kwestie werd door het Lab TG een Quickscan geschreven, inclusief een stakeholders-analyse op basis van deskresearch en interviews, een ToekomstRaad georganiseerd en werd juridisch onderzoek gedaan naar de institutionele context.

Wens Lab TG

Het Lab TG wenst een inclusieve samenleving voor toekomstige generaties te borgen, waarin iedereen tot zijn/haar/hun recht komt en talenten kan ontplooien, daarvoor respect ontvangt, gelijk wordt behandeld en dat verschillen worden gewaardeerd. Iedereen die leidinggeeft aan anderen, in welke vorm of rol dan ook, gedraagt zich in die samenwerking als een ‘inclusieve leider’ zodat een menswaardige samenleving wordt gerealiseerd. Deze wens is actueel en urgent en mag geen wensgedachte blijven. De Onderwijsraad onderschrijft dit waar hij stelt dat onderwijs en inclusie: ‘een principiële opdracht [is] die nauw verwant is met de identiteit van democratische samenlevingen. Deze hanteren het uitgangspunt dat alle mensen – ongeacht hun sekse, leeftijd, uiterlijke kenmerken, beperkingen, afkomst, achtergrond en geloofsopvattingen – op een gelijkwaardige manier kunnen meedoen.’

Belang van deze uitspraak

Het hoger onderwijs (HBO en WO) speelt een sleutelrol in de vormgeving van een inclusieve maatschappij, omdat de studenten van nu later banen en maatschappelijke posities zullen innemen waarin zij – letterlijk en figuurlijk – gaan bepalen hoe de maatschappij eruit ziet en welke toon er heerst. Daarom onderzoekt het Lab TG de vraag hoe de studenten van nu de ‘inclusieve leiders’ van morgen kunnen worden. Met het woord ‘leiders’ doelen wij op beslissers op alle niveaus van de samenleving. Indien deze toekomstige leiders zich bewust zijn van hun plek in de samenleving met de daarbij horende verantwoordelijkheid en in staat zijn het belang van de ander en de samenleving als geheel te dienen, dan profiteren toekomstige generaties daarvan.

Vraagstelling van het Lab TG

“Hoe kan het hoger onderwijs studenten een inclusief wereldbeeld meegeven, alsook de overtuiging en vaardigheden die zij nodig hebben om dat inclusief wereldbeeld als ‘inclusieve leiders’ in de praktijk toe te passen?”

Vertrekpunt voor de beantwoording van deze vraag: wet, zelfregulering, best practices en implementatie

De wet

Artikel 1.3 lid 5 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) stelt: *“De universiteiten, levensbeschouwelijke universiteiten, hogescholen en de Open Universiteit schenken mede aandacht aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.”* Op nationaal niveau wordt door middel van het nieuwe Nationaal Actieplan Diversiteit & Inclusie, dat in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is opgesteld (2020), gewerkt aan het inclusiever maken van het hoger onderwijs.

Zelfregulering

De Nederlandse hogescholen en universiteiten hanteren ieder een code goed bestuur: de Branchecode Goed Bestuur Vereniging Hogescholen en de Code Goed Bestuur Universiteiten. De eerste code gaat vooral over bestuur en toezicht, maar besteedt geen aandacht aan persoonlijke ontplooiing of de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in de zin van art. 1.3 lid 5 WHW. De tweede code heeft als doel 'goed bestuur ten dienste van de maatschappelijke opdracht van de universiteiten'. Hoewel ook deze code niet expliciet invulling geeft aan de wettelijke taak, bevat hij wel meerdere hoopgevende en inspirerende voornemens.

Best practices

Best practices van hogescholen en universiteiten zijn ook van belang voor deze thematiek. Het door het Lab TG uitgevoerde stakeholdersonderzoek ([Quickscan](#)) laat zien dat diversiteit en inclusie op verschillende universiteiten en sommige hogescholen steeds iets hoger op de agenda staan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit meerdere, recente initiatieven bij universiteiten tot het aanstellen van 'Diversity' functionarissen. De tijd zal leren of zij het beoogde effect sorteren. Cruciaal zal zijn of deze functionarissen steun krijgen van het instituut als geheel om echte veranderingen te bewerkstelligen.

Implementatie: hoe staat het hoger onderwijs ervoor?

De feedback van studenten naar aanleiding van de vraag of zij vinden dat hun onderwijsinstelling genoeg aandacht besteedt aan persoonlijke ontplooiing en de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef is hierbij van belang. Het rapport van de Onderwijsinspectie, 'De Staat van het Onderwijs 2021' laat het volgende zien: *Meer dan 50% van de studenten kan niet onderschrijven dat ze door de opleiding/instelling bewust worden van verschillende mogelijkheden en talenten en om zich daarbij verder te ontwikkelen. En: Minder dan 50% van de in 2020 ondervraagde studenten onderschrijft dat binnen de opleiding/instelling wordt gediscussieerd over maatschappelijke verantwoordelijkheid van hoger opgeleiden.*

Er gebeuren dus van overheidswege en in het hoger onderwijs wel goede dingen, maar het Lab TG ziet onbenutte kansen waar nog een wereld te winnen valt.

Rechtvaardiging

Het hoger onderwijs heeft een sturende rol in het meegeven van een inclusief wereldbeeld aan studenten: de mensen die er studeren en werken vormen een community, waaruit de student onbewust rolmodellen zal kiezen en waarin de student het gevoel zal ontwikkelen er wel of niet bij te horen; de vakken waaruit de student kan kiezen en de wijze waarop deze worden ingevuld, zullen voor een groot deel bepalend zijn voor de kennis en vaardigheden die de student meeneemt in het latere leven en werk; en het onderzoek dat op de hoger onderwijsinstelling wordt uitgevoerd zal effect hebben op het toekomstbeeld dat de student tijdens de opleiding ontwikkelt. Deze vier dimensies zullen mede bepalen hoe de huidige student later met de belangen van anderen zal omgaan. Onderwijs en onderzoek dat gericht is op de toekomst is onderwijs en onderzoek dat leert rekening te houden met anderen, de maatschappij als geheel, de planeet, en toekomstige generaties. Dit bewustzijn moet over de gehele linie in het Nederlandse hoger onderwijs indalen en in gerichte, praktische en realiseerbare acties worden vertaald.

Om de nodige veranderingen te implementeren is actie nodig rond deze vier dimensies. In de uitspraak doet de Ombudspersoon een aantal aanbevelingen daarvoor. Teneinde materieel effect te bewerkstelligen, zouden deze aanbevelingen op brede schaal moeten worden omgezet in actie en beleid. Een indicatie van de aanbevelingen volgt hierna, de volledige tekst staat in de uitspraak.

Dimensie 1: Populatie (community en rolmodellen)

Slechts door inclusief leiderschap te integreren binnen alle lagen van een onderwijsinstelling is het mogelijk een inclusieve organisatiecultuur te creëren. Hierbij is het van belang dat de student en elke medewerker van een hoger onderwijsinstelling zich bewust wordt en blijft van de eigen vooroordelen. Dergelijke bewustwording is kansrijker in een heterogene omgeving waarin vooroordelen niet als vanzelfsprekend worden bevestigd. Daar kunnen hoger onderwijsinstellingen op sturen in hun aannamebeleid van studenten en personeel.

Dimensie 2: Inhoud (curricula: verbreding kennis en richten op ontplooiing)

In de vormgeving van de curricula staat tegenwoordig prestatie voorop, gekoppeld aan het doelgericht leren van bepaalde kennis en vaardigheden. Er is weinig ruimte voor experimenteren, alternatieve manieren van leren, diverse leefstijlen of zelfs diverse onderwerpen. Een concreet voorbeeld hiervan is de geringe (of soms geheel afwezige) blootstelling aan niet-westerse wereldbeelden in het Nederlands hoger onderwijs, die in grote mate door een eurocentrisch wereldbeeld wordt gekenmerkt. Voor een inclusief wereldbeeld is nodig dat in elk curriculum van elke studie een inhoudelijke en holistische connectie wordt gemaakt met de maatschappelijke werkelijkheid en de uitdagingen waarmee elke beroepsgroep in de praktijk te maken zal krijgen. Voorts kan daarbij helpen om het aanleren van sociale vaardigheden (soft skills) in basiscurricula op te nemen.

Dimensie 3: Onderzoek (thematiek en verborgen onderwerpen)

Het onderzoek dat door en op hoger onderwijsinstellingen wordt verricht heeft invloed op de maatschappij. De onderwerpen die de meeste aandacht krijgen zullen de toekomstige maatschappij beïnvloeden. Dat geldt zowel voor technische, ecologische, medische als sociale en culturele aspecten. Idealiter zou elk onderzoeksthema vanuit een holistisch perspectief worden gezien: van verleden via het heden naar de toekomst. Waar willen we uitkomen, wat voor maatschappij ontwerpen we hier? Daarnaast is het van belang om in het onderzoeksdesign meerdere wereldbeelden en wijsheden mee te nemen. Tot slot, ook de minder 'tastbare', of zelfs onzichtbare, problematiek verdient aandacht en kan op positieve wijze door onderzoek worden beïnvloed. Bij onderzoek moet men zich bewust zijn van 'tunnel vision', waarbij te denken valt aan eurocentrische, antropocentrische of puur economisch gedreven wereldbeelden, en deze proberen te voorkomen.

Dimensie 4: Overheid (burgerschapsonderwijs en taskforce)

Het in kaart brengen en controleren wat hoger onderwijsinstellingen nu doen ter invulling van hun wettelijke taak om het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten te bevorderen, is van groot belang, aangezien dergelijke informatie andere instellingen kan ondersteunen in hun taakvervulling. Overwogen kan worden om in aansluiting op de wet op het burgerschapsonderwijs die nu voor basis- en middelbaar scholen geldt, eenzelfde wet voor het hoger onderwijs te ontwerpen. De Onderwijsraad pleitte hier al eerder voor, omdat het huidige wettelijke regime van de WHW zo open en vrijblijvend lijkt. En uiteindelijk is het doel dat studenten leren en ervaren wat het is om inclusieve leiders te zijn - in het belang van eenieder nu en ook van toekomstige generaties. Zet een taskforce op om hogescholen en universiteiten te assisteren bij de implementatie van de hiervoor genoemde wettelijke taak.

Conclusie

Willen wij in Nederland studenten straks helpen de poort te verlaten met een inclusief wereldbeeld en de vaardigheden en bereidheid om dat wereldbeeld als inclusieve leiders in de praktijk toe te passen, dan moeten er nu stappen worden genomen. Het hoger onderwijs kan en moet veel meer doen om studenten op een meer inclusieve wijze op te leiden, zodat zij gemotiveerd en capabel zijn om een menswaardige samenleving te kunnen borgen. Dit is in het belang van onze leiders van morgen, de samenleving als geheel, onze planeet en daarmee toekomstige generaties. Het zou goed zijn als er een taskforce zou worden opgericht die de aanbevelingen in concrete acties omzet.

**‘Wat staat er op het spel?
De toekomst van de leerlingen,
hoe zij elkaar gaan behandelen
in de toekomst,
in werkomgevingen.
Als je niet met de gevolgen
van exclusie wordt
geconfronteerd, erover
leert, neem je een mogelijk
uitsluitend wereldbeeld mee
voor de rest van jouw leven.’**

Kinza Hussain
Student International Public Management¹

¹Geïnterviewde stakeholder voor de “Quickscan Inclusief Leiderschap en de Rol van het Hoger Onderwijs” van het Lab Toekomstige Generaties d.d. 30 juni 2021. Zie de Quickscan tekst op website van het Lab: labtoekomstige generaties.nl/inclusief-leiderschap/.

**Minder dan 50% van de
in 2020 ondervraagde
studenten onderschrijft
dat binnen de opleiding/
instelling wordt gediscussieerd
over maatschappelijke
verantwoordelijkheid van
hoger opgeleiden.**

Staat van het Onderwijs 2021²

²Een van de bevindingen uit het Technisch Rapport Hoofdstuk Hoger Onderwijs, Staat van het Onderwijs 2021, Inspectie van het Onderwijs, april 2021, Tabel 6.5b. Downloads voor de Staat van het Onderwijs 2021: onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2021/04/14/technisch-rapport-svho-2021-hoger-onderwijs.

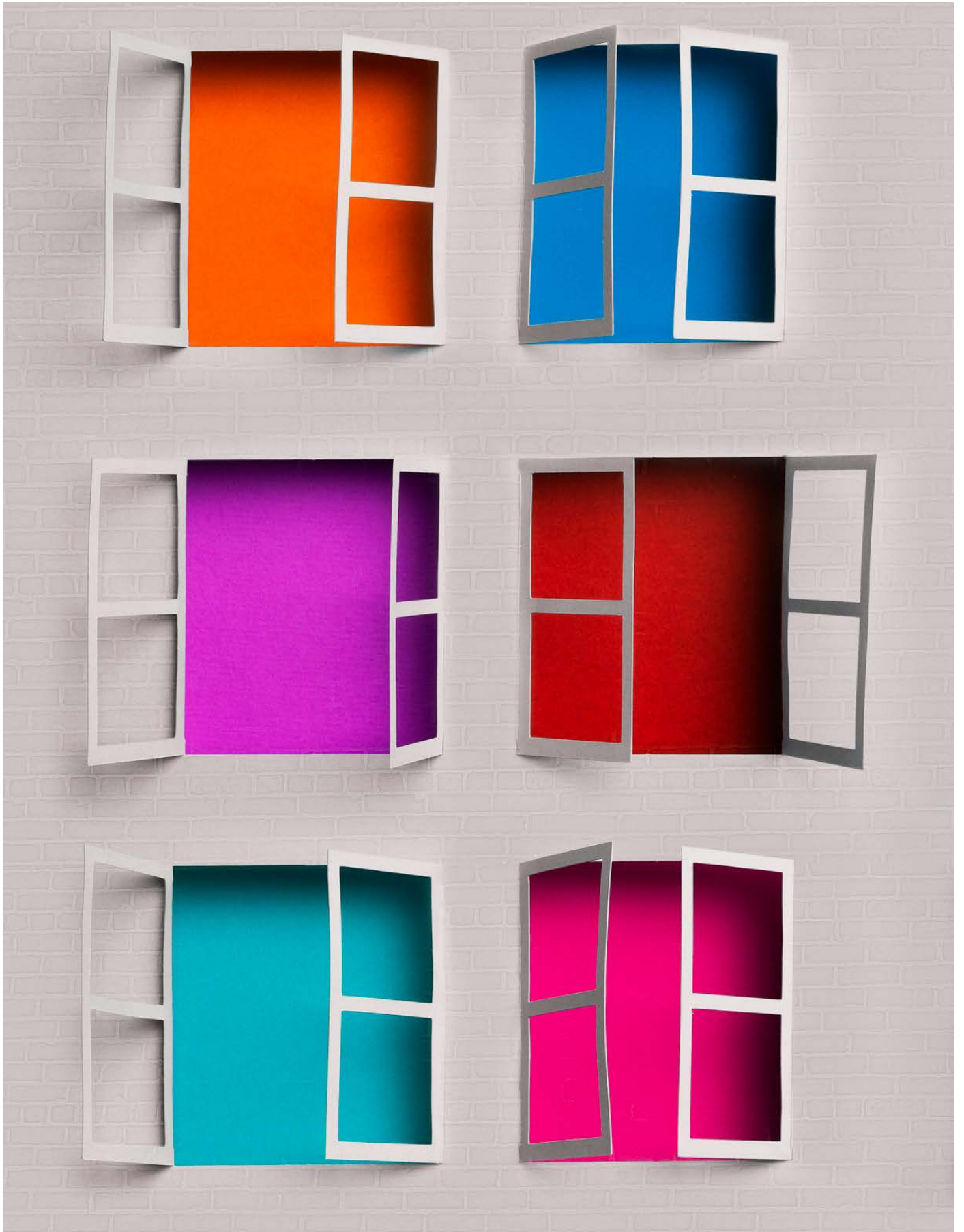
Vooraf

De 'Waarnemend Ombudspersoon Toekomstige Generaties, hierna ook 'de Ombudspersoon', maakt deel uit van het Lab Toekomstige Generaties, hierna ook 'het Lab' of 'Lab TG'³. Het Lab is in 2018 opgericht met als doel dat in 2050 iedereen, maatschappij breed, het welzijn van toekomstige generaties in belangrijke beslissingen meeweegt.

De Ombudspersoon valt onder de agenderende en toetsende functie van het Lab en oordeelt ieder jaar over één of meer door het Lab geselecteerde kwesties (de 'uitspraak'). In een uitspraak wordt de impact van doen of nalaten in het heden op het welzijn van toekomstige generaties onderzocht en beoordeeld. Bij dit oordeel kan de Ombudspersoon aanvullend advies geven en concrete aanbevelingen doen gericht op waarborging van het welzijn van toekomstige generaties binnen een gekozen thematiek.

De Ombudspersoon komt tot deze uitspraak inzake het hoger onderwijs door de zogenaamde 'Weg van de Kwestie' van het Lab te volgen. Deze weg behelst eigen onderzoek door het Lab TG inzake de institutionele context van het hoger onderwijs in Nederland, een op deskresearch en interviews gebaseerde Quickscan inclusief stakeholderanalyse, alsook een door het Lab TG georganiseerde ToekomstRaad (zie de website van het Lab voor meer uitgebreide informatie).

³ Deze uitspraak wordt gedaan door de Waarnemend Ombudspersoon Toekomstige Generaties als onderdeel van het Lab Toekomstige Generaties. Zie de website van het Lab: [LabToekomstigeGeneraties.nl](https://www.labtoekomstigeGeneraties.nl).

1. Inleiding

Wens Lab TG

Het Lab Toekomstige Generaties stelt zichzelf als doel een inclusieve samenleving voor toekomstige generaties te borgen, waarin iedereen tot zijn/haar/hun recht komt en gelijk wordt behandeld, alle verschillen (zichtbare en onzichtbare) worden gewaardeerd en iedereen zijn/haar/hun talenten ten volle kan ontplooiën en hierbij respect ontvangt en voelt. Met andere woorden, een samenleving waarin iedereen die leidinggeeft aan anderen, zich in die samenwerking als een 'inclusieve leider' gedraagt en waarin iedereen een leider kan zijn. Het creëren van een inclusieve maatschappij, en als afgeleide daarvan een menswaardige samenleving, is een actuele en urgente kwestie die geen wensgedachte mag blijven. Het bewerkstelligen van een inclusieve maatschappij is, zo stelt de Onderwijsraad in een recent rapport over onderwijs en inclusie,⁴ 'een principiële opdracht die nauw verwant is met de identiteit van democratische samenlevingen. Deze hanteren het uitgangspunt dat alle mensen – ongeacht hun sekse, leeftijd, uiterlijke kenmerken, beperkingen, afkomst, achtergrond en geloofsopvattingen – op een gelijkwaardige manier kunnen meedoen.'⁵

'In een menswaardige samenleving wordt de bloei van mensen ondersteund door de economie. Daarvoor is een verschuiving naar een nieuw denkkader nodig, waarin naast welvaart, groei, financiële waarde en focus op eigen belang, ook welzijn, bloei, maatschappelijke waarde en het belang van de ander centraal staan.'

Goldschmeding Foundation, 2021

Inclusie maakt ook onderdeel uit van internationale en nationale beleidsafspraken en van het recht. De door de Onderwijsraad verwoordde principiële opdracht raakt bovendien direct aan het implementeren en naleven van Artikel 1 van de Universele Verklaring van Rechten van de Mens (UVRM):

'Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.'

⁴'Steeds inclusiever' Onderwijsraad, 23 juni 2020, download: onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2020/06/23/steeds-inclusiever.

⁵Ibid, p. 15.

De rechten uit de UVRM zijn door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties uitgeroepen tot:

‘Het gemeenschappelijk door alle volkeren en alle naties te bereiken ideaal, opdat ieder individu en elk orgaan van de gemeenschap, met deze verklaring voortdurend voor ogen, ernaar zal streven door onderwijs en opvoeding de eerbied voor deze rechten en vrijheden te bevorderen...’

Voor het Lab Toekomstige Generaties staat vast dat inclusie een onlosmakelijk deel van ons maatschappelijke DNA moet gaan uitmaken; het duurzame weefsel dat onze samenleving omvat. Het hoger onderwijs speelt hierbij een sleutelrol omdat de studenten van nu de ‘inclusieve leiders’ van morgen kunnen worden. Daarom heeft het Lab de volgende vraag aan de Ombudspersoon voorgelegd, waarover deze in hierin uitspraak doet.

Vraagstelling van het Lab

“Hoe kan het hoger onderwijs studenten een inclusief wereldbeeld meegeven, alsook de overtuiging en vaardigheden die zij nodig hebben om dat inclusief wereldbeeld als ‘inclusieve leiders’ in de praktijk toe te passen?”

Waarom het hoger onderwijs als katalysator voor het realiseren van een meer inclusieve samenleving?

Nederland telt een groeiend aantal hoger opgeleiden. In 2019 had 41% van de Nederlanders hoger onderwijs (HBO en WO) afgerond en dit aantal neemt nog steeds toe.⁶ Opleidingsniveau kan als maatschappelijke scheidslijn fungeren met alle negatieve gevolgen van dien, maar het biedt ook kansen. De studenten van nu zijn namelijk de leiders van morgen. Zij zullen dikwijls banen en maatschappelijke posities innemen die hen in staat stellen te bepalen hoe de maatschappij eruit gaat zien - letterlijk en figuurlijk, als ambtenaar, ingenieur, politieagent, ondernemer, zzp’er, en wat nog meer zij. Zij zullen ook invloed uitoefenen op de toon die er heerst. Wij moeten er dus voor zorgen dat zij met een open blik en inclusief wereldbeeld de toekomst instappen en dat wereldbeeld in de praktijk toepassen.

Het hoger onderwijs heeft een sturende rol hierin. Het onderzoek dat er gedaan wordt, de mensen die er werken en de vakken waaruit studenten kunnen kiezen hebben allemaal effect op het wereldbeeld dat studenten tijdens hun opleiding ontwikkelen. Deze elementen zullen mede bepalen hoe de huidige studenten later met de belangen van anderen zullen omgaan. Onderwijs dat gericht is op de toekomst is onderwijs dat leert rekening te houden met anderen, de maatschappij als geheel, de planeet, en toekomstige generaties. Dit bewustzijn moet over de gehele linie in het Nederlandse hoger onderwijs indalen en in gerichte, praktische en realiseerbare acties worden vertaald.

⁶ Zie: Sociaal en Cultureel Planbureau, ‘De sociale staat van Nederland 2020’, onder ‘Onderwijs’; digitaal.scp.nl/ssn2020/onderwijs/.

Rector magnificus Rianne Letschert van Maastricht University zegt te begrijpen wat nodig is om tot de eerste stappen naar de nodige vernieuwing en verrijking van het hoger onderwijs te komen: "leiderschap, maatschappelijke verantwoordelijkheid, diversiteit en het verbinden van verschillende agenda's."⁷ "Modern leiderschap draait om cultuur en transparantie", aldus Letschert. "Welke cultuur wil je uitdragen als organisatie en hoe transparant ben je in je besluitvorming? Wanneer je duidelijk antwoord hebt op deze vragen kun je echt aan de slag met vernieuwing."⁸

Belang van deze uitspraak

Deze kwestie is zeer relevant voor toekomstige generaties: in het hoger onderwijs van vandaag leiden wij de leiders van morgen op. Met het woord 'leiders' doelen wij op beslissers op alle niveaus van de samenleving, omdat hun beslissingen het leven van andere mensen beïnvloeden, de normen en waarden in de maatschappij mede vormgeven, en bepalen hoe de fysieke werkelijkheid eruitziet. Indien zij zich bewust zijn van hun plek in de samenleving en de verantwoordelijkheid die dit met zich meebrengt en in staat zijn het belang van de ander en de samenleving als geheel te dienen, dan profiteren toekomstige generaties daarvan.

De beslissers van nu zijn de sleutel tot het creëren van een inclusieve maatschappij waarin de toekomstige generaties terechtkomen.

De eerste stappen in de goede richting zijn gezet. Er gebeuren in het hoger onderwijs en van overheidswege al veel goede dingen, maar het Lab ziet onbenutte kansen waar nog een wereld te winnen valt.

⁷ Zie het video interview en de schriftelijke uitwerking ervan op de website van EY: ey.com/nl_nl/government-public-sector/ey-society/hoe-kunnen-maatschappelijke-organisaties-elkaar-versterken.

⁸ Zie maastrichtuniversity.nl/nl/nieuws/de-weg-naar-inclusiever-onderwijs.

2. Vertrekpunt

Op verschillende universiteiten en hogescholen is al aandacht voor deze thematiek, en diversiteit en inclusie staan steeds iets hoger op de agenda. Hieronder volgt een bespreking van relevante wetgeving en (zelfsturende) regelgeving, overheidsinitiatieven, best practices van hogescholen en universiteiten en, last but not least, feedback van studenten naar aanleiding van de vraag of zij vinden dat hun onderwijsinstelling genoeg aandacht aan persoonlijke ontplooiing en de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef besteedt.

De Wet

Artikel 1.3 lid 5 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) stelt:

De universiteiten, levensbeschouwelijke universiteiten, hogescholen en de Open Universiteit schenken mede aandacht aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.

Deze wettelijke plicht wordt nader uitgelegd in de Memorie van Toelichting bij deze wet (2006).⁹ Zie Bijlage 1 bij deze uitspraak. Daarin wordt, onder meer, benadrukt dat het hoger onderwijs mensen op moet leiden die in staat zijn het maatschappelijke debat van morgen te bepalen. Deze Memorie van Toelichting is in 2016 gewijzigd (zie eveneens Bijlage 1 bij deze uitspraak).¹⁰ In de gewijzigde versie wordt bepaald dat een uitbreiding van de reikwijdte van artikel 1.3 lid 5 WHW past in de onderwijsbrede discussie over de maatschappelijke opdracht van het onderwijs en dat onderdeel van goed hoger onderwijs is dat het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten wordt bevorderd, wat ten minste inhoudt dat niet wordt opgeroepen tot discriminatie. Zie Bijlage 1 voor een overzicht van de relevante passages uit beide versies van de Memorie van Toelichting bij de WHW.

Zowel de wet als de daarbij behorende Memorie van Toelichting mogen gelezen worden als een duidelijk pleidooi gericht aan het hoger onderwijs om het maatschappelijke verantwoordelijkheidsbesef van de leiders van morgen actief te bevorderen. Gerichtte handvatten over hoe dit te verwezenlijken worden niet door de wet gegeven en het wordt geheel aan de onderwijsinstellingen zelf overgelaten om hieraan invulling te geven.

Inspiratie kan door hoger onderwijsinstellingen onder meer worden gevonden in de nieuwe Wet burgerschapsonderwijs op basisscholen en middelbare scholen (aangenomen op 22 juni 2021 en van kracht vanaf 1 augustus 2021).¹¹ Burgerschapsonderwijs was al wettelijk verplicht voor scholen sinds 2006, maar voor veel scholen was het kennelijk niet duidelijk wat er precies van hen wordt verwacht. Daarom is die wettelijke opdracht voor scholen nu aangescherpt: alle scholen moeten leerlingen kennis en respect bijbrengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. In de woorden van Minister Slob: "Burgerschap is de manier waarop we met elkaar deelnemen aan de maatschappij. Het is belangrijk dat we dat doen met respect voor elkaar, voor de democratie en de rechtstaat en voor de vrijheden die iedereen heeft."¹²

⁹ Tweede Kamer der Staten-Generaal, 30 588, Vaststelling van een nieuwe regeling voor het hoger onderwijs en het onderzoek (Wet op het hoger onderwijs en onderzoek), 16 juni 2006

¹⁰ Tweede Kamer der Staten-Generaal, 34 412, Wijziging van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, de Wet op het onderwijstoezicht en het Wetboek van Strafrecht, in verband met het tegengaan van misleidend gebruik van de naam universiteit en hogeschool, het onterecht verlenen en voeren van graden, alsmede het bevorderen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef door rpho's (bescherming namen en graden hoger onderwijs), 18 februari 2016.

¹¹ Zie: rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/06/22/eerste-kamer-stemt-in-met-nieuwe-wet-voor-burgerschapsonderwijs.

¹² Idem. Zie verder: poraad.nl/wetgeving-en-kerndoelen-burgerschap; slo.nl/thema/meer/burgerschap/; wetsvoorstel.verduidelijking.van.de.burgerschapsoopdracht; vo-raad.nl/themas/burgerschap/onderwerpen/515.

In de regelgeving voor het hoger onderwijs komt de term burgerschap niet voor. Maar de 2016 Memorie van Toelichting op de WHW bepaalt dat in het hoger onderwijs: "... burgerschapsvorming deel uit [maakt] van de wettelijke taak tot bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten. Deze taak is van groot belang aangezien ook het hoger onderwijs jongvolwassenen voorbereidt op de maatschappij in al zijn diversiteit."

Zelfregulerende Codes

De Nederlandse hogescholen en universiteiten hanteren ieder een code goed bestuur: de Branchecode Goed Bestuur Vereniging Hogescholen en de Code Goed Bestuur Universiteiten.¹³ Deze codes besteden geen gerichte aandacht aan persoonlijke ontplooiing of de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in de zin van art. 1.3 lid 5 WHW.

De Branchecode Goed Bestuur Vereniging Hogescholen gaat vooral over bestuur en toezicht. De code stelt echter dat, ondanks dat studenten (en personeelsleden) belangrijke stakeholders zijn voor bestuurders en toezichthouders, de code niet gaat over de wijze waarop aan de samenwerking met studenten en personeelsleden vorm en inhoud wordt gegeven. Een hoofdstuk uit de code gaat wel over 'maatschappelijke verbinding' maar richt zich met name op externe belanghebbenden, zoals het bedrijfsleven en kennisinstellingen. Kortom, niets over de inhoud van het onderwijs in relatie tot het vormen en sensibiliseren van studenten.

De Code Goed Bestuur Universiteiten heeft als doel 'goed bestuur ten dienste van de maatschappelijke opdracht van de universiteiten'. Hoewel ook deze code niet expliciet invulling geeft aan de wettelijke taak aandacht te schenken aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, bevat hij wel meerdere hoopgevende en inspirerende voornemens. Een aantal inspirerende bepalingen is opgenomen in box 1, waarin diverse 'trigger'-termen uit deze code zijn gearceerd.

Box 1 - Code Goed Bestuur Universiteiten

- Elke universiteit streeft naar een **veilige cultuur en een inspirerend klimaat** waarin de gehele universitaire gemeenschap, inclusief studenten en promovendi die immers op adequate vorming en begeleiding mogen vertrouwen, tot **maximale ontplooiing** kan komen.
- Universiteiten **bevorderen de toegankelijkheid van het onderwijs**, in het besef van de maatschappelijke waarde van een Nederlands hoger onderwijs waar niet afkomst of achtergrond, maar talenten, capaciteiten, **dromen en ambities** van studenten bepalen welke opleiding zij kunnen volgen.
- Het realiseren van de maatschappelijke opdracht van de universiteit staat centraal in het werk van bestuurders en toezichthouders van universiteiten en in hun omgang en overleg met de **medezeggenschap**. Bestuurders tonen het leiderschap dat nodig is om deze maatschappelijke opdracht succesvol te realiseren.
- Het college van bestuur is verantwoordelijk voor de continuïteit van de universiteit, voor het **ontwikkelen van een visie op de invulling van de maatschappelijke opdracht** en voor de vorming en uitvoering van een daarbij passende strategie.

¹³ Voor hogescholen: Branchecode goed bestuur Vereniging Hogescholen, november 2019 [vereniginghogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/000/106/original/Branchecode_goed_bestuur_-_november_2019.pdf?1579186159](https://www.vereniginghogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/000/106/original/Branchecode_goed_bestuur_-_november_2019.pdf?1579186159). en voor universiteiten: Code goed bestuur universiteiten, vastgesteld op 22 november 2019 [vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Governance/VSNU_CodeGoedBestuur_Nederlands_definitief_11122019.pdf](https://www.vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Governance/VSNU_CodeGoedBestuur_Nederlands_definitief_11122019.pdf).

- De universiteit bevindt zich in een **complexe maatschappelijke omgeving en kent een grote diversiteit aan belangen en belanghebbenden**. De bestuurders van de universiteit en de raad van toezicht zijn zich hiervan bewust. Zij gaan bij het uitvoeren van de maatschappelijke opdracht **zorgvuldig om met deze verschillende belangen en in dialoog met belanghebbenden over de strategie en het beleid van de universiteit**. Het college van bestuur maakt bij het voorbereiden en het vaststellen van de strategie van de instelling en van het beleid expliciet welke afwegingen worden gemaakt.
- **Alle bestuurders van de universiteit zijn verantwoordelijk voor het creëren van een omgeving waar mensen met diverse achtergronden, oriëntaties en opvattingen de kans krijgen zich voluit te ontwikkelen. Gezamenlijk zorgen zij voor een veilige en inclusieve cultuur.**
- Bestuurders voelen zich gezamenlijk verantwoordelijk voor de leden van de universitaire gemeenschap en ervaren een maatschappelijke verantwoordelijkheid jegens hun alumni en de Nederlandse, Europese en mondiale samenleving. **In hun handelen richten zij zich niet alleen op het heden; zij zijn zich bewust van het verleden en van de belangen van toekomstige generaties.**

De Code Goed Bestuur Universiteiten laat hiermee duidelijk een bewustzijn zien ten aanzien van het inrichten van inclusieve instellingen. Er blijkt ook dat de universiteiten het wel degelijk tot hun taak rekenen om studenten niet uitsluitend van inhoudelijke vakkennis te voorzien maar ook inzichten ten aanzien van hun toekomstige maatschappelijke rol. Wat in de code ontbreekt zijn uitingen over de wijze waarop vorm en inhoud aan de maatschappelijke betrokkenheid kan/zal worden gegeven.

De Onderwijsraad

De Onderwijsraad gaat in haar rapport 'Steeds inclusiever' (23 juni 2020) in op hoe het onderwijs op langere termijn inclusiever kan worden; een opdracht die zij tot 'principiële' en 'nauw verwant met de identiteit van democratische samenlevingen' bestempeld. Het rapport richt zich met name op inclusie binnen het onderwijssysteem en op het ondersteunen van studenten met een beperking, en niet zozeer op het bevorderen van een inclusief wereldbeeld onder studenten. Het gericht bevorderen van een meer inclusieve maatschappij en menswaardige samenleving door of dankzij het hoger onderwijs staat hiermee dus nog niet op de kaart.

Nationaal Actieplan voor Diversiteit en Inclusie in Wetenschappelijk Onderwijs en Onderzoek

Op nationaal niveau wordt door middel van het nieuwe Nationaal Actieplan Diversiteit & Inclusie, dat in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is opgesteld (2020),¹⁴ gewerkt aan het inclusiever maken van het hoger onderwijs. Dit initiatief maakt duidelijk dat alle stakeholders zullen moeten samenwerken op het gebied van beleid en de uitvoering daarvan, wil men inclusie binnen het hoger onderwijs stimuleren. Aan dit actieplan hebben zeven verschillende stakeholders meegeschreven: NWO, de KNAW, de VSNU, het Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren, ECHO, het Expertise Centrum Diversiteit en het Landelijke Overleg Diversity Officers.

Het Nationaal Actieplan bevat ambities en acties om een meer inclusieve, diverse en veilige leer- en werkomgeving te creëren. Het plan benoemt vijf doelen voor het hoger onderwijs en onderzoek voor 2025: 1. diversiteit beter verankeren in bestaande instrumenten; 2. bredere monitoring van diversiteit; 3. een *award*-systeem instellen om kaders en richting te geven aan beleid; 4. institutionele diversiteitsplannen bundelen en ondersteunen; en 5. het inrichten van een nationaal kenniscentrum.

¹⁴ Nieuw nationaal actieplan voor diversiteit en inclusie, 1 september 2020, zie onder andere: rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/09/01/nieuw-nationaal-actieplan-voor-diversiteit-en-inclusie.

Onderzoek onder Studenten

In oktober 2020 is door de Inspectie van het Onderwijs via een vragenlijst onderzoek gedaan onder ouderejaars HBO-bachelor en WO-master studenten. Hen werd onder meer gevraagd wat zij vonden van de mate waarin hun opleiding aandacht besteedt aan persoonlijke ontwikkeling en de bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef; zie hieronder tabel 6.5b uit het rapport voor de uitkomsten hiervan. De rapportcijfers van de studenten voor 'persoonlijke ontplooiing' en 'maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef' blijken een stuk lager te liggen dan die zij voor 'vakinhoudelijke kennis' geven.¹⁵

Uit de antwoordlijsten en tabel 6.5b uit het rapport blijkt:

- Meer dan 50% van de studenten kan niet onderschrijven dat ze door de opleiding/instelling bewust worden van verschillende mogelijkheden en talenten en om zich daarbij verder te ontwikkelen;
- Bijna 40% is het er niet mee eens dat ze leren te reflecteren wat ze als afgestudeerde kunnen betekenen voor de maatschappij;
- Minder dan 50% onderschrijft dat de opleiding/instelling stimuleert deel te nemen aan activiteiten die gericht zijn een positieve maatschappelijke impact te bereiken; en
- Minder dan 50% onderschrijft dat binnen de opleiding/instelling wordt gediscussieerd over die die maatschappelijke verantwoordelijkheid van hoger opgeleiden.

Aandacht binnen opleiding voor persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, volgens ouderejaarsstudenten (in percentages, n=2.197)

	(Ze)er) mee eens	Niet eens/ niet oneens	(Ze)er) mee oneens
Mijn opleiding/instelling stimuleert me om me bewust te worden van de verschillende mogelijkheden en talenten die ik heb en om me daarbij verder te ontwikkelen	48	24	28
In mijn opleiding/instelling leer ik te reflecteren op wat ik als afgestudeerde kan betekenen voor de maatschappij	61	19	20
Mijn opleiding/instelling stimuleert me deel te nemen aan activiteiten die erop gericht zijn een positieve maatschappelijke impact te bereiken	48	29	23
In mijn opleiding/instelling discussiëren we over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van mensen die een soortgelijke opleiding als de mijne hebben afgerond	49	22	29
Ik voel me in mijn opleiding/instelling vrij om mijn mening te uiten	86	9	5
Docenten en studenten gaan in mijn opleiding en instelling respectvol met elkaar om	90	6	4

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2021b

¹⁵ Technisch Rapport Hoofdstuk Hoger Onderwijs, Staat van het Onderwijs 2021, Inspectie van het Onderwijs, april 2021.

Best Practices

Uit de door het Lab uitgevoerde stakeholderanalyse voor de Quicksan [hyperlink] in deze kwestie, blijkt dat op verschillende universiteiten en hogescholen in toenemende mate aandacht is voor inclusie en diversiteit. Dit blijkt bijvoorbeeld uit meerdere initiatieven tot het opzetten van Diversity Offices en het aanstellen van een Diversity Dean. Als kanttekening hierbij hoort wel dat veel van deze initiatieven van zeer recente datum zijn en de tijd zal moeten leren of zij het beoogde effect sorteren. Bovendien lijken veel van deze initiatieven met name op het institutionaliseren van inclusiviteit gericht, dat wil zeggen door een intrinsieke verandering in de organisatie voor te stellen. Een mogelijk risico hierbij, en iets wat nauwlettend in de gaten moet worden gehouden, is dat het institutionaliseren van inclusiviteit enkel en alleen het doel wordt van speciaal hiertoe aangestelde functionarissen en niet meer van het instituut als geheel. Wanneer deze functionarissen in hun werk niet de institutionele steun zouden krijgen die nodig is om echte veranderingen te bewerkstelligen binnen het instituut, dan valt het doel weg.

Box 2 bevat een greep uit de door het Lab geïdentificeerde best practices van hoger onderwijs- en onderzoeksinstellingen.

Box 2 – Initiatieven in het hoger onderwijs gericht op inclusie

Amsterdams Akkoord Hogescholen

De Hogeschool van Amsterdam tekende op 21 september 2020, samen met acht andere hoger onderwijsinstellingen het 'Amsterdams akkoord voor divers, inclusief en maatschappelijk betrokken hoger onderwijs'. De onderwijsinstellingen verklaren zich hiermee gezamenlijk in te zetten voor een inclusieve en rechtvaardige samenleving waarbinnen geen ruimte is voor racisme en discriminatie.¹⁶

Hogeschool Rotterdam en Hogeschool Inholland

Jongeren met psychische problemen ervaren hindernissen om deel te nemen aan het dagelijks leven, vallen eerder uit in het onderwijs en komen moeilijker aan stageplekken en werk. Doel van het project 'Koplopers'¹⁷ – een project van gemeente Rotterdam, Hogeschool Rotterdam en Hogeschool Inholland – is om participatie van deze jongeren (15–25 jaar) te bevorderen binnen het onderwijs (mbo, hbo), welzijn en bij het vinden van werk. Het doel van deze ontmoetingen is om wederzijdse vooroordelen en stigma's te bespreken en gezamenlijk actie te ondernemen om knelpunten in participatie op te lossen.

Universiteit van Amsterdam

De UvA geeft aan een universiteit te willen zijn waar iedereen zich gerespecteerd en thuis voelt. Diversiteit en inclusie zijn genoemd als belangrijke kernwaarden: *"We erkennen dat vooroordelen, discriminatie en racisme ook aan de UvA voorkomen en voeren een actief diversiteitsbeleid om bij te dragen aan minder ongelijkheid, aan het wegnemen van drempels en aan gelijke kansen voor iedereen."*¹⁸

Vrije Universiteit Amsterdam

Bij de VU wil men studenten niet alleen opleiden tot 'iets', zoals econoom, arts of bioloog. Men wil dat ze ook 'iemand' worden. *"Wij vinden dat persoonlijke ontwikkeling, academische verkenning en maatschappelijke ontwikkeling essentiële onderdelen zijn van academisch onderwijs. We willen dat onze studenten succesvol kunnen zijn en een rol van betekenis kunnen spelen in de wereld. Daarvoor is het nodig dat studenten nadenken over wie ze zijn, hoe ze de wereld en hun rol in de maatschappij zien en hoe ze zich verhouden tot anderen. Dat vraagt om 'A Broader Mind'."*¹⁹

¹⁶ Zie: hva.nl/content/nieuws/nieuwsberichten/2020/09/hva-tekent-amsterdams-akkoord-voor-inclusief-hoger-onderwijs.html.

¹⁷ Zie: inholland.nl/onderzoek/onderzoeksprojecten/koplopers/.

¹⁸ Zie: student.uva.nl/content/az/diversiteit/diversiteit.html.

¹⁹ Zie: vu.nl/nl/opleidingen/a-broader-mind/index.aspx.

Rector magnificus Rianne Letschert van Maastricht University over modern leiderschap, maatschappelijke verantwoordelijkheid, diversiteit en het verbinden van verschillende agenda's

In een uitgewerkt video-interview met EY geeft rector magnificus Prof. Rianne Letschert aan te begrijpen waar het heen moet en waar de winst en toegevoegde waarde van universiteiten zit: *“Leiderschap, maatschappelijke verantwoordelijkheid, diversiteit en het verbinden van verschillende agenda’s.”*²⁰ In een ander statement in 2020 verklaart Letschert²¹ veel waarde te hechten aan het maken en behouden van toegankelijk en inclusief onderwijs, zodat iedere student zich welkom en gewaardeerd voelt en zijn of haar talent kan ontplooien.

Nyenrode Business University

De zogeheten ‘LES-waarden’ van Nyenrode zijn Leiderschap – Entrepreneurschap – Stewardship.²² In elk onderzoeksproject en elk vak moeten deze waarden terugkomen en in de vakbeschrijvingen expliciet worden gemaakt. De missie van Nyenrode is te werken aan een duurzame toekomst en studenten op te leiden tot verantwoordelijke leiders.²³ Om die reden zijn soft skills trainingen in de curricula van de diverse academische opleidingen ingebouwd. De pijlers van Nyenrode zijn: Verbonden voor het leven; Een plek waar werelden samenkomen en Persoonlijke ontwikkeling voor verantwoordelijke leiders.

Universiteit Utrecht

Er ontstaat op de universiteit meer bewustzijn over gelijkheid, diversiteit en inclusie.²⁴ In het Strategie- en actieplan 2021-2025;²⁵ zijn voorbeelden van acties opgenomen: Invoering training academisch leiderschap; Viering International Women’s Day en Coming Out Day; Zorgen voor toegankelijkheid van gebouwen en online omgevingen; Aanbieden van scholingstrajecten voor vluchtelingen; Instroom en selectie van studenten moeten zich meer richten op diversiteit in etnische en culturele achtergrond; Invoering streefcijfers voor vrouwelijke wetenschappers; Promotie van een inclusief curriculum in het onderwijs; en Stimuleren van rolmodellen in bestuur en directies. De voortgang van deze acties wordt gemonitord door in de jaarrapportages gegevens op te nemen betreffende de diversiteit studenten en medewerkers, alsook diversiteit besturen en commissies en een verslag van de Diversity Dean.

²⁰ Zie het video interview en de schriftelijke uitwerking ervan op de website van EY: ey.com/nl_nl/government-public-sector/ey-society/hoe-kunnen-maatschappelijke-organisaties-elkaar-versterken

²¹ Zie: maastrichtuniversity.nl/nl/nieuws/de-weg-naar-inclusiever-onderwijs

²² Zie: nyenrode.nl/en/about-nyenrode/core-values

²³ Zie: nyenrode.nl/en/about-nyenrode/mission-and-vision

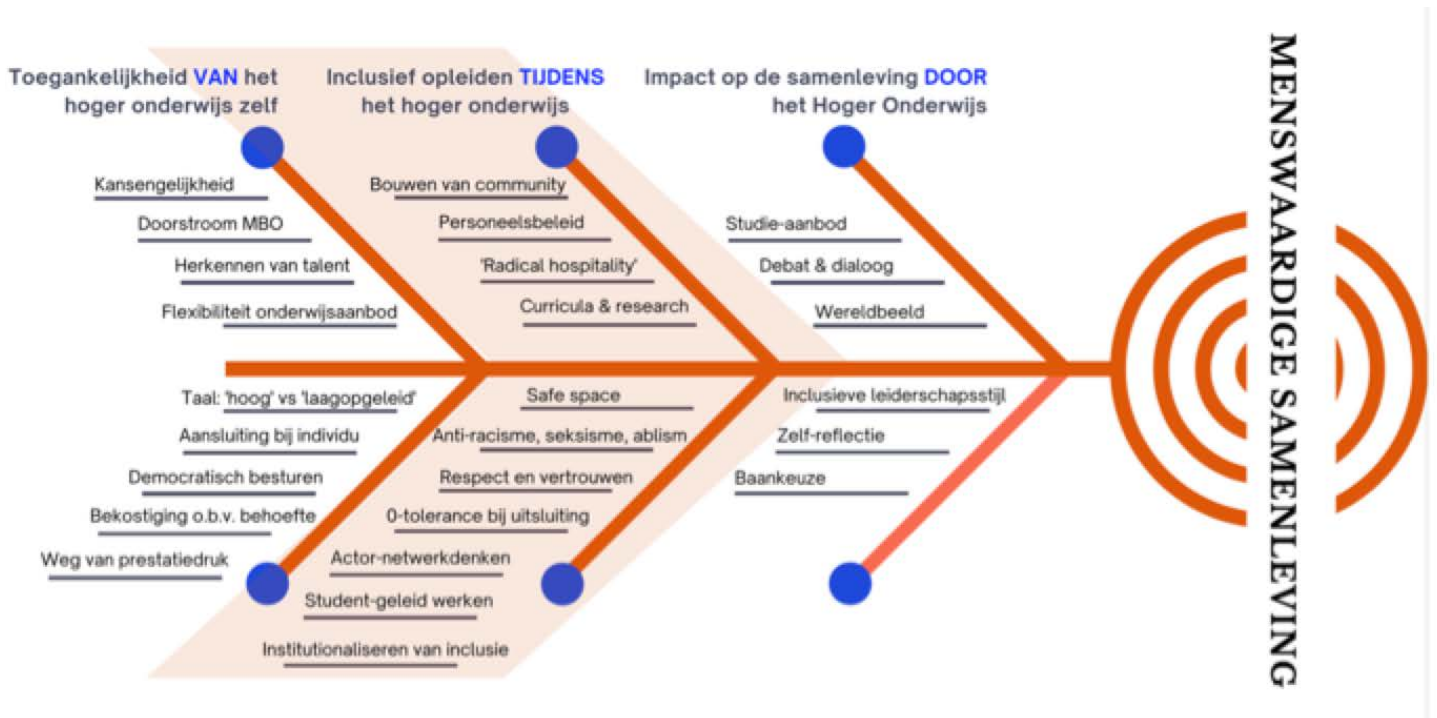
²⁴ Zie: uu.nl/organisatie/equality-diversity-inclusion/over

²⁵ Zie: uu.nl/sites/default/files/UU-EDI-Strategie-en-Actieplan.pdf

3. Hypothese

Voor het opleiden van een nieuwe generatie inclusieve leiders zijn gerichte aanpassingen nodig binnen het hoger onderwijs teneinde een meer inclusieve grondhouding en een maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef bij studenten te realiseren. Daartoe moeten de kernwaarden inzake een inclusieve samenleving institutioneel worden ingebed.

4. Visualisatie Hoger Onderwijs en Uitdagingen

Figuur 1 – Interventiegebieden hoger onderwijs

In figuur 1 worden drie mogelijke interventiegebieden (c.q., dimensies van verandering) gepresenteerd om inclusiviteit in en door het hoger onderwijs te stimuleren: (1) toegankelijkheid van het hoger onderwijs zelf; (2) het inclusief opleiden van (toekomstige en huidige) leiders tijdens het hoger onderwijs; en (3) de impact op inclusiviteit in de samenleving dankzij het hoger onderwijs. Deze drie dimensies zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, ze vloeien uit elkaar voort en bouwen op elkaar verder. In samenspraak zullen zij in brede zin tot een verandering in het inclusief handelen en denken leiden; mits goed gekalibreerd zullen zij ervoor zorgdragen dat het hoger onderwijs een inclusief wereldbeeld aan studenten meegeeft en de overtuiging dat in de praktijk toe te passen.

Het Lab focust zich in zijn onderzoek primair op de middelste fase, dus het inclusief opleiden in het hoger onderwijs, omdat met name daar – in deze belangrijke formatieve fase van studenten – onbenutte kansen zijn gesignaleerd waarop gerichte actie op korte termijn mogelijk is. De speerpunten van het Lab en de daarmee verband houdende aanbevelingen van de Ombudspersoon zijn hieronder thematisch geordend rond drie hoofdthema's.

Thema 1: Populatie (community en rolmodellen)

Een diverse en inclusieve omgeving in het onderwijs leidt tot academische excellentie en leidt er ook toe dat alle studenten zich ten volle kunnen ontwikkelen, dat in de samenleving geen talent verloren gaat en dat studenten met een verrijkt en inclusief wereldbeeld hun verdere leven tegemoet treden.

Doel: De gehele populatie van het hoger onderwijs (van student tot en met bestuurder) moet inclusief zijn of inclusie onderschrijven, en moet uitstralen dat inclusie is ingebed in de cultuur van de academische community (rolmodellen). Het is zaak om actief te sturen op de realisatie van deze grondhouding en onderliggende waarden, onder meer om institutioneel racisme en ongelijkheid te laten verdwijnen en naar de toekomst toe tegen te gaan.

Slechts door inclusief leiderschap te integreren binnen alle lagen van een onderwijsinstelling is het mogelijk een inclusieve organisatiecultuur te creëren. Hierbij is het van belang om je bewust te worden (en te blijven) van eigen vooroordelen. Dergelijke bewustwording is kansrijker in een heterogene omgeving waarin vooroordelen niet als vanzelfsprekend worden bevestigd. Hierbij is het streven naar inclusie op alle niveaus en niet naar een exclusieve groep leiders die een diverse groep beïnvloedt of aanstuurt.

Thema 2: Inhoud (curricula: verbreding kennis en richten op ontplooiing)

Hoger onderwijs leidt mensen op die in staat moeten zijn om het maatschappelijk debat van morgen te bepalen. Het bereidt hen voor op de maatschappij met al haar diverse elementen. Om dit te bewerkstelligen moet het hoger onderwijs waken voor een 'ivoren toren-pure-kennis-mentaliteit' en voor het uitdragen van beperkte wereldbeelden, omdat hierdoor de nodige aansluiting met de realiteit zal worden gemist.

Het hoger onderwijs heeft een sturende rol in hoe de maatschappij eruitziet en zij moet daar integer mee omgaan. Zo zijn de onderwijscurricula bepalend voor het studieaanbod, alsook voor de vaardigheden die studenten kunnen aanleren. In het huidige onderwijs staat prestatie voorop. Die wordt vooral gekoppeld aan het doelgericht leren van bepaalde kennis en vaardigheden. Er is weinig ruimte voor experimenteren, alternatieve manieren van leren, diverse leefstijlen of zelfs diverse onderwerpen. Een concreet voorbeeld hiervan is de geringe (of soms geheel afwezige) blootstelling aan niet-westerse wereldbeelden in het Nederlands hoger onderwijs, die in grote mate door een eurocentrisch wereldbeeld wordt gekenmerkt. Wanneer dus in een opleiding Kunstgeschiedenis geen aandacht wordt besteed aan kunstvormen uit de voormalige koloniën van Nederland, dan zullen deze kennis en bewustzijn niet vanzelfsprekend onderdeel van het wereldbeeld van de toekomstige studenten uitmaken. Een ander voorbeeld: als een student in Delft alleen technische vaardigheden leert om ingenieur te worden, zal blijken dat dit een onvoldoende voorbereiding vormt op de wereld waarin de ingenieur zal gaan werken. In die wereld dient de ingenieur namelijk ook het belang van ecosystemen, mensenrechten, democratie en inclusiviteit te begrijpen teneinde die dimensies in de ontwerpfase van elk project mee te nemen.

Doel: Elk curriculum van elke studie moet een inhoudelijke en holistische connectie maken met de maatschappelijke werkelijkheid en de uitdagingen waarmee elke beroepsgroep in de praktijk te maken zal krijgen. Hierbij zal altijd wel een balans gevonden moeten worden tussen enerzijds de specifieke eisen van een beroepsgroep en anderzijds verdieping, algemene competenties op het gebied van duurzame ontwikkeling en kennis die breed inzetbaar is. Daarbij geldt dat leren in het hoger onderwijs niet alleen zit in wat men aanleert, maar ook in sociaal leren: hoe je als mensen met elkaar omgaat. Sociale vaardigheden (soft skills) kunnen worden aangeleerd en zouden in de basiscurricula kunnen worden opgenomen. Liefst zo vroeg mogelijk in de studieprogramma's, omdat het dan meer effect heeft op hoe de student de rest van de studiestof opneemt en waardeert.

Thema 3: Onderzoek (thematiek en verborgen onderwerpen)

Het onderzoek dat door en op hoger onderwijsinstututen wordt verricht heeft invloed op de maatschappij. Als bijvoorbeeld veel onderzoek wordt gedaan naar democratische hernieuwbare energie, leidt dit tot incubators en startups in dat veld en uiteindelijk tot een versnelling in de ontwikkeling van technieken en bedrijfsmodellen gebaseerd op democratische hernieuwbare energie. Een ander voorbeeld betreft onderzoek naar medicijnen en de toepassing daarvan.

Wanneer daarbij systematisch onderscheid tussen mannen en vrouwen zou worden gemaakt (vrouwen hebben nou eenmaal een andere hormoonhuishouding en reageren anders dan mannen op medicijnen), dan kan medicatie op meer doeltreffende wijze voor vrouwen (en mannen) worden ontwikkeld en ingezet. Ook minder 'tastbare', of zelfs onzichtbare, problematiek verdient aandacht en kan op positieve wijze door onderzoek worden beïnvloed. Een voorbeeld hiervan is institutioneel racisme. Nederland wordt van oudsher gezien als een tolerant land, maar onderzoek wijst uit dat er toch veel vooroordelen bestaan, met verregaande kansen voor de kansengelijkheid. Als dergelijke problematiek eerder was geïdentificeerd als onderwerp van academisch onderzoek, dan hadden instanties en instituten daar eerder op kunnen reageren.

Doel: Identificeer actief waar de gaten zitten en richt ook onderzoek daarop. Wees hierbij bewust van 'tunnel vision', waarbij te denken valt aan eurocentrische, antropocentrische of puur economisch gedreven wereldbeelden.

Uitdagingen

De van overheidswege opgelegde bezuinigingen ten aanzien van het hoger onderwijs en onderzoek hebben de afgelopen twee decennia grote gevolgen gehad op de inrichting van het onderwijssysteem: hoe studieprogramma's zijn vormgegeven, hoe curricula er uitzien, hoeveel aandacht er is voor de individuele student, hoeveel onderzoek er kan worden gedaan en wie invloed heeft op de onderwerpen van onderzoek.

Door deze bezuinigingen, de verhoging van de prestatiedruk, alsook misstanden rondom racisme en andere vormen van uitsluiting, is het hoger onderwijs steeds exclusiever en minder divers geworden (Inspectie van het Onderwijs, 2021). Een inzicht uit de door de Lab geschreven Quicksan [\[hyperlink\]](#) is dat de bekostiging van het hoger onderwijs zou moeten afhangen van het succes van de hoger onderwijsinstelling om inclusieve studenten af te leveren.

5. Conclusie en Uitspraak

Er is nog een wereld te winnen in het hoger onderwijs voor wat betreft de invulling van het in art 1.3 lid 5 WHW opgenomen principe van aandacht aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Hier wordt te weinig actief op ingezet, studenten laten dit duidelijk in hun beoordelingen doorklinken.

Studenten leren gedurende hun studententijd op welke manier zij een bijdrage kunnen leveren aan de maatschappij. Het hoger onderwijs dient studenten voor te bereiden op het leven en werken in de samenleving en tot 'inclusieve leiders' te smeden. Onderwijsinstellingen zijn hier zeer sturend in: door de (inhoud van de) studies die worden aangeboden, in de invulling van hun curricula, in het onderzoek dat er wordt verricht, maar ook via het voorbeeld dat zij zelf als onderwijsinstuut geven. Willen wij in Nederland studenten straks helpen de poort te verlaten met een inclusief wereldbeeld en de vaardigheden en bereidheid om dat wereldbeeld in de praktijk toe te passen, dan moeten er nu stappen worden genomen.

Het hoger onderwijs kan en moet veel meer doen om studenten op een meer inclusieve wijze op te leiden, zodat zij gemotiveerd en capabel zijn om een menswaardige samenleving kunnen borgen. Dit is in het belang van onze leiders van morgen, de samenleving als geheel, onze planeet en daarmee toekomstige generaties.

Onder verwijzing naar het voorgaande en de hieraan mede ten grondslag liggende bevindingen van de door het Lab Toekomstige Generaties uitgevoerde QuickScan en stakeholderanalyse, doet de Ombudspersoon de onderstaande aanbevelingen aan de rectores magnifici van alle Nederlandse universiteiten en hogescholen, de Landelijke Studentenbond, het Interstedelijke Studentenuverleg, de Vereniging Hogescholen, de Vereniging van Universiteiten, het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschap.

6. Aanbevelingen op Hoofdthema's

In het kort:

1. Populatie op hoger onderwijsinstellingen

- onderzoek bestaande vooroordelen
- creëer een open en inclusieve bestuursvorm
- diversiteit is een feit, inclusie als de norm
- verwelkom en integreer diverse nationaliteiten
- faciliteer permanent leren

2. Inhoud van het curriculum

- plaats de vakken in een brede maatschappelijke context
- betrek studenten bij keuzes inzake het onderwijs
- werk aan maatschappelijk relevante thema's, ook in 'living labs' en 'field labs'
- faciliteer persoonlijke ontplooiing (en soft skills)

3. Onderzoek

- includeer methoden en denkrichtingen uit andere culturele wereldbeelden
- stel sensoren in voor onzichtbare problematiek
- onderzoek onderwerpen die maatschappelijke urgentie hebben
- organiseer een globalized network approach
- overbrug maatschappelijk elitarisme

4. Aanbeveling aan de overheid

- wet op burgerschapschaps onderwijs voor het hoger onderwijs
- taskforce inclusief leiderschap

Uitgebreider:

1. Populatie op hoger onderwijsinstellingen

- **Practise what you preach:** een instituut dat zelf nog niet inclusief is, kan studenten niet aanleren inclusief te zijn. Hoger onderwijsinstellingen dienen zichzelf onder de loep te nemen en te onderzoeken welke vooroordelen nog een rol spelen en welke mensen niet vertegenwoordigd zijn in zowel besluitvorming als studenten- en docentenpopulatie. Deze vooroordelen kunnen dan worden onderkend en aangepakt in het aannamebeleid en de doorstroming van docenten, onderzoekers en bestuurders (Human Resources). Zo kan proactief uitsluiting worden tegengegaan, in de vorm van antiracisme, antiseksisme, anti-abilism, anti-classism, anti-xenofobie en anti-heteronormativity.
- Institutionaliseer een open en inclusief bestuur. Uitnodiging aan elk bestuur van een hoger onderwijsinstelling om een 100% commitment af te geven en verantwoordelijkheid te nemen ten aanzien van de bevordering van inclusief leiderschap voor een menswaardige samenleving. In tegenstelling tot een hiërarchisch opererend bestuur, dat vanuit controle en top down power regeert, gaat het open en inclusieve bestuur op zoek naar de juiste mechanismen die vragen stelt, transparant acteert en beslissingen neemt in relatie tot inclusiviteit en in relatie tot het welzijn van huidige- en toekomstige generaties. Benoem een waakhond ten aanzien van het borgen van de taak om inclusief leiderschap te kweken.

- Stuur actief op inclusie in de breedste zin van het woord (gender 50/50 en culturele diversiteit in het gehele veld). Inclusie op alle niveaus nastreven, met name bij hoge posities en bij het toekennen van onderzoeksbeurzen. Voorts kan een flexibel aanbod worden gecreëerd voor groepen die instituten nu niet bereiken zoals ongedocumenteerde jonge mensen.
- Verwelkom buitenlandse studenten, zoveel mogelijk en in alle opzichten, en begeleid en stimuleer de mix van buitenlandse studenten en studenten met een Nederlandse achtergrond teneinde respect te kweken voor de diverse wereldbeelden. Voor wat bijkomende eventuele taal-issues betreft zal verder onderzoek nodig zijn.
- Maak permanent leren mogelijk door flexibele scholing te faciliteren, zodat studenten werk en studie kunnen afwisselen en samen met deelgenoten online en offline (hybride) hun onderwijs kunnen genieten. Schaf tijdsdruk voor opleidingen af, zodat iedere student in diens eigen tempo kan (af)studeren.

2. Inhoud van de curricula

- **Bouw in elk curriculum vakken in die aandacht besteden aan de brede maatschappelijke context waarin een studierichting opereert.** Dit betekent een flexibel aanbod, kruisverbanden in het curriculum en ook het inbouwen van niet-Westerse culturele wijsheid en methoden inbouwen in het curriculum. Onderwerpen die van belang zijn voor toekomstige generaties aan bod laten komen, nu al.
- Hoe het hoger onderwijs de maatschappij op een democratische manier kan beïnvloeden: laat studenten in brede zin meedenken, meepraten en meebeslissen over de vorm, inhoud en toekomst van het onderwijs, met name over wat ervoor nodig is om hen een meer inclusief wereldbeeld te bezorgen.
- Bouw daarvoor ten minste de ruimte in alle Bachelors en Masters-opleidingen in om in elk studiejaar en in elk curriculum (bijvoorbeeld 5 ECTS) maatschappelijk relevante thema's te kunnen behandelen. Dit ondersteunt tevens een brede talentontwikkeling van studenten. Dit kan ook door middel van het begeleiden van onderzoek door studenten over maatschappelijk relevante thema's. Ontwerp 'Living Labs' of 'Field Labs', met ruimte voor samenwerking tussen diverse disciplines, generaties en scholen (vb: het project ontworpen door Hoge School Rotterdam & Hogeschool Inholland). Deze aanpak ondersteunt bovendien het doorbreken van de muren tussen het hoger onderwijs en de wereld.
- Neem vakken ten behoeve van persoonlijke ontplooiing ('soft skills') in een vroeg stadium van het curriculum op.

3. Onderzoek

- **Richt onderzoek meer in vanuit een inclusief en rijkgeschakeerd wereldbeeld in om zodoende open te staan voor nieuwe oplossingen, methodes en denkrichtingen afkomstig van diverse culturen.**
- Ontwikkel sensoren voor onzichtbare problematiek. Zoek de vergeten gebieden en maak deze tot onderwerp van nieuw onderzoek. Schuw hierbij niet onderwerpen of ontwikkelingen van maatschappelijke relevantie die onderbelicht blijven en een inclusieve maatschappij en menswaardige samenleving zouden kunnen ondersteunen.

- Probeer qua onderzoeksgebieden en in onderzoeksvorstellen actief de barrières tussen het hoger onderwijs en de maatschappij te slechten. Probeer maatschappelijke problemen en uitdagingen actiever en gericht in onderzoek te betrekken en te verweven. Onderzoek en de maatschappelijke realiteit moeten veel meer met elkaar in verbinding staan. Draag ervoor zorg dat onderzoek fundamenteel is, in brede maatschappelijke zin, en laat niet alles door de economie en/of werkgevers bepalen.
- Onderzoek in samenwerking en in samenspraak met internationale (digitale) netwerken. Adopteer een globalized network research approach. Stimuleer samenwerking tussen onderzoekers en studenten ten aanzien van de thema's en methoden van onderzoek. De research agenda kan veel opener en dient zeker niet alleen door hoogleraren & lectoren, het bedrijfsleven, sectororganisaties en het NWO te worden bepaald.
- Overbrug maatschappelijk elitarisme en creëer meer samenwerking tussen praktisch en theoretisch onderwijs, zoals bijvoorbeeld tussen MBO en universitair onderwijs.

4. Aanbeveling aan de overheid

- Het in kaart brengen en controleren wat hoger onderwijsinstellingen nu doen ter invulling van hun wettelijke taak om het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten te bevorderen, is van groot belang, aangezien dergelijke informatie andere instellingen kan ondersteunen in hun taakvervulling. Overwogen kan worden om in aansluiting op de wet op het burgerschapsonderwijs die nu voor basis- en middelbaar scholen geldt, eenzelfde wet voor het hoger onderwijs te ontwerpen. De Onderwijsraad pleitte hier al eerder voor, omdat het huidige wettelijke regime van de WHW zo open en vrijblijvend lijkt. En uiteindelijk is het doel dat studenten leren en ervaren wat het is om inclusieve leiders te zijn – in het belang van eenieder nu en ook van toekomstige generaties.
- Zet een taskforce op om hogescholen en universiteiten te assisteren bij de implementatie van de hiervoor genoemde wettelijke taak. Een taskforce inclusief leiderschap die monitort en evalueert of, en op welke wijze, hoger onderwijsinstellingen het wettelijke doel in concrete acties omzetten.

U allen en onze toekomstige generaties hoogachtend,

Mr. Jan I. van de Venis

Waarnemend Ombudspersoon Toekomstige Generaties

Bijlage 1

Artikel 1.3 lid 5 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW): 'De universiteiten, levensbeschouwelijke universiteiten, hogescholen en de Open Universiteit schenken mede aandacht aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.'

Memorie van Toelichting (2006) bij de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW):

- ...minstens zo belangrijk is de maatschappelijke rol van het hoger onderwijs. Onderwijs heeft een essentiële taak bij het creëren van bezieling, vertrouwen en nieuwe ambitie in Nederland. Het draagt bij aan de sociale cohesie: als mensen samen leren, voelen ze zich meer bij elkaar betrokken, waardoor culturele verschillen kleiner worden. Onderwijs leert mensen ook kritisch na te denken, tijd te nemen voor reflectie en met elkaar in discussie te gaan. Hoger onderwijs leidt mensen op die in staat zijn het maatschappelijk debat van morgen te bepalen.
- De nieuwe generatie kenniswerkers moet niet alleen economische waarde hebben, maar ook in staat zijn het maatschappelijk debat van morgen te bepalen. Van hoger opgeleiden mag worden verwacht dat zij beschikken over een hoog kennisniveau, en een kritische, eigenzinnige houding hebben. Vanuit dat perspectief kan studeren geen nevenactiviteit zijn, maar moet de hele gemeenschap van hoger onderwijs, docenten, studenten en onderzoekers in het teken staan van vorming en bezieling.
- Afhankelijk van het type onderwijs zal er altijd een balans gevonden moeten worden tussen enerzijds de specifieke eisen van een beroepsgroep en anderzijds verdieping, algemene duurzame competenties en kennis die breder inzetbaar is.
- De Onderwijsraad adviseert de verplichting tot burgerschapsvorming vast te leggen in het wetsvoorstel. Deze aanbeveling wordt niet overgenomen; zoals eerder door ons is vastgesteld in een brief aan de Tweede Kamer over Onderwijs, Integratie en Burgerschap (2003), in reactie op het Onderwijsraad Advies (2003b) is een dergelijke bepaling niet nodig voor het beroepsonderwijs en het hoger onderwijs. In artikel 4.1, vijfde lid is reeds gesteld dat instellingen aandacht besteden aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Hiermee wordt naar onze mening de bevordering van burgerschap in algemenere termen, beter passend bij het hoger onderwijs, geborgd.

In de Memorie van Toelichting bij een recentere wijziging (in 2016)

- De uitbreiding van de reikwijdte van artikel 1.3, vijfde lid, van de WHW past in de onderwijs brede discussie over de maatschappelijke opdracht van het onderwijs. Daarbij komen vragen aan de orde over de taak van het onderwijs bij het bijbrengen van de democratische rechtsbeginselen en de verantwoordelijkheid die een instelling draagt binnen het onderwijsstelsel. De speelruimte in deze discussie wordt mede bepaald door de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van meningsuiting en wat het hoger onderwijs betreft de in artikel 1.6 van de WHW vastgelegde academische vrijheid. In het primair en voortgezet onderwijs vindt de discussie plaats in het kader van de invulling van de opdracht aan scholen om het onderwijs mede te richten op actief burgerschap en sociale integratie. In het middelbaar beroepsonderwijs gebeurt dat bij de invulling van de kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap. In de regelgeving voor het hoger onderwijs komt de term burgerschap niet voor. Daar maakt burgerschapsvorming deel uit van de wettelijke taak tot bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten. Deze taak is van groot belang aangezien ook het hoger onderwijs jongvolwassenen voorbereidt op de maatschappij in al zijn diversiteit.
- De beperking van de vrijheid van meningsuiting in het kader van deze bepalingen is te rechtvaardigen vanwege alle betrokken belangen. Het gaat hier om de verantwoordelijkheid van de overheid voor goed hoger onderwijs. Onderdeel van goed hoger onderwijs is dat het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten wordt bevorderd, hetgeen ten minste inhoudt dat niet wordt opgeroepen tot discriminatie.

Bijlage 2

DIVERSITEIT EN INCLUSIE

Wat is diversiteit? En wat bedoelen wij wanneer we praten over inclusiviteit in het hoger onderwijs? Het is belangrijk om eerst helderheid te geven over de begrippen inclusiviteit en diversiteit zoals wij deze hanteren in deze Quicksan. 'Diversiteit gaat over alle aspecten waarop mensen verschillen, zowel zichtbare en onzichtbare verschillen. Inclusiviteit gaat over een omgeving waarbinnen al deze verschillen gewaardeerd worden. Mensen voelen zich welkom, worden gelijk behandeld en worden betrokken bij de besluitvorming. Enkel een divers team creëren is dus nog niet genoeg, het is van belang dat iedereen ook gehoord wordt.' (Women Inc, 2020).

INCLUSIEF LEIDERSCHAP

Inclusief leiderschap duidt zowel op een inclusieve samenstelling van het leiderschap van een organisatie, community, of land, als de leiderschapsstijl die deze leiders zich aanmeten. Inclusief leiderschap stimuleert de waardering en de uitwisseling van verschillende achtergronden, perspectieven en ideeën die teamleden hebben. De leidinggevende zorgt ervoor dat er binnen een team een veilige omgeving bestaat waarin iedereen ideeën naar voren kan brengen en er naar elk teamlid wordt geluisterd. Met andere woorden, zorgen dat teamleden zich thuis voelen in het team en daarbij zichzelf kunnen zijn. Daarnaast laat de leidinggevende door de waardering van diversiteit uit te spreken, merken dat ieder teamlid een gewaardeerd onderdeel is van het geheel (Leiden Universiteit, 2021).

HOGER ONDERWIJS

'Het hoger onderwijs is voor studenten vanaf ongeveer 18 jaar en omvat het hoger beroepsonderwijs (hbo) en het wetenschappelijk onderwijs (wo)' (Nederlandse Taalunie, 2019).

MENSWAARDIGE SAMENLEVING

'In een menswaardige samenleving wordt de bloei van mensen ondersteund door de economie. Daarvoor is een verschuiving naar een nieuw denkkader nodig, waarin naast welvaart, groei, financiële waarde en focus op eigen belang, ook welzijn, bloei, maatschappelijke waarde en het belang van de ander centraal staan.' (Goldschmeding Foundation, 2021).

Het Lab Toekomstige Generaties
wordt ondersteund door:

Triodos Foundation

